

Zdeněk Zadák

Výživa v intenzivní péči

2., rozšířené a aktualizované vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Prof. MUDr. Zdeněk Zadák, CSc.

VÝŽIVA V INTENZIVNÍ PÉČI 2., rozšířené a aktualizované vydání

Recenzenti:

Doc. MUDr. Jan Kábrt, CSc.

MUDr. Vladimír Kollárik

MUDr. Ivan Novák, CSc.

***Kniha vznikla za podpory Výzkumného záměru Fakultní nemocnice Hradec Králové
MZO 00179906.***

© Grada Publishing, a.s., 2008

Obrázky 3.5, 3.13, 9.3–9.5, 11.6, 12.1, 12.4, 12.5–12.8, 12.10a, 14.2
nakreslila Jana Nejtková.

Obrázek na obálku a ostatní obrázky dodal autor.

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2008

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 3492. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Jitka Straková

Sazba a zlom Josef Lutka

Počet stran 544 + 8 stran barevné přílohy

2. vydání, Praha 2008

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

*Tato publikace je určena pro odbornou zdravotnickou veřejnost a pracovníky ve zdravotnictví
vybraných oborů.*

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo re-
gistrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem
vyznačeno.*

*Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování
a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění
nevyplývají pro autory ani pro nakladatelství žádné právní důsledky.*

*Všechna práva vyhrazena. Tato kniha ani její část nesmějí být žádným způsobem repro-
dukovány, ukládány či rozšiřovány bez písemného souhlasu nakladatelství.*

ISBN 978-80-247-2844-5 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7029-1 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Předmluva	17
OBECNÁ ČÁST – PATOFYZIOLOGICKÉ ZÁKLADY A TECHNIKA UMĚLÉ VÝŽIVY V INTENZIVNÍ PÉČI	19
Úvod	21
1 Metabolismus při akutních onemocněních – reakce na kritický stav	23
1.1 Hypometabolická (ebb – odlivová) fáze šoku	24
1.2 Hypermetabolická (flow – přílivová) fáze šoku	25
2 Hormonální regulace, tkáňové mediátory a utilizace substrátů v akutním stavu	29
2.1 Účinky hormonů ve stresu	29
2.1.1 Inzulín	31
2.1.2 Růstový hormon	32
2.1.3 Glukagon	33
2.1.4 Adrenalin	34
2.1.5 Kortizol	34
2.2 Léčebné použití hormonů	34
2.2.1 Terapeutické využití inzulínu	35
2.2.2 Terapeutické využití růstového hormonu	36
2.2.3 Použití androgenů v léčbě hypermetabolického stavu a katabolizmu v postagresivním stavu	37
3 Měření energetické potřeby a metabolismus energetických substrátů	39
3.1 Stanovení energetické potřeby měřením	39
3.1.1 Metoda indirektní kalorimetrie a její použití v klinice	39
3.1.2 Výpočty používané k měření energetické potřeby	42
3.1.2.1 Výpočet energetické potřeby z hodnot VO_2 a VCO_2	42
3.1.2.2 Přehled vztahů používaných k výpočtu energetické potřeby pomocí indirektní kalorimetrie a stanovení oxidace jednotlivých nutričních substrátů (sacharidy, proteiny, tuky)	42
3.1.2.3 Definice jednotlivých parametrů energetické potřeby a jejich odhad	44
3.2 Účinek přívodu substrátů na výměnu plynů	45
3.3 Metabolismus a potřeba sacharidů v umělé výživě	46
3.3.1 Glukoneogeneze	46
3.3.1.1 Role Coriho cyklu	47
3.3.1.2 Glukoneogeneze z alaninu	48
3.3.1.3 Glukoneogeneze v ledvinách	48
3.3.1.4 Způsoby řízení glukoneogeneze	48
3.3.1.5 Význam bloudivých (futilních) cyklů v procesu glykolýzy a glukoneogeneze	48

3.3.2	Metabolismus glukózy během parenterální výživy	49
3.3.2.1	Teoretické podklady výhod kompenzace hyperglykemie inzulinem	54
3.4	Metabolismus lipidů v intenzivní péči	57
3.4.1	Klasifikace, biochemie a metabolismus lipidů ve vztahu k akutnímu stavu	58
3.4.1.1	Mastné kyseliny	58
3.4.1.2	Triacylglyceroly	62
3.4.1.3	Role strukturovaných lipidů	62
3.4.1.4	Transport tuku v krevním oběhu	63
3.4.2	Metabolismus lipoproteinů a transport triacylglycerolů a cholesterolu – obecná charakteristika	63
3.4.3	Struktura a metabolismus jednotlivých lipoproteinových tříd	67
3.4.3.1	Chylomikrony	69
3.4.3.2	Lipoproteiny o velmi nízké hustotě (VLDL)	69
3.4.3.3	Lipoproteiny o intermediární denzitě (IDL)	69
3.4.3.4	Lipoproteiny o nízké hustotě (LDL)	69
3.4.3.5	Lipoproteiny o vysoké hustotě (HDL)	70
3.4.4	Intravaskulární metabolismus lipidů a lipoproteinů – důsledky pro metabolismus tukových emulzí	70
3.4.4.1	Metabolismus chylomikronů	71
3.4.4.2	Metabolismus lipoproteinů o velmi nízké a nízké hustotě	72
3.4.4.3	Metabolismus lipoproteinů o vysoké hustotě	73
3.4.4.4	Aplikace mechanismů metabolismu lipidů a lipoproteinů na metabolismus a kinetiku parenterálních lipidových emulzí	73
3.4.4.5	Vstup umělých částic tukové emulze do metabolismu lipidů	74
3.4.5	Role karnitinu	78
3.4.6	Přínos tukových emulzí pro parenterální výživu	78
3.4.7	Role tukových emulzí v nutriční farmakologii	80
3.5	Metabolismus proteinů a aminokyselin v akutních stavech – význam pro intenzivní péči	83
3.5.1	Metabolismus a funkce jednotlivých aminokyselin – obecná charakteristika	87
3.5.1.1	Serin	87
3.5.1.2	Prolin	87
3.5.1.3	Histidin	87
3.5.1.4	Rozvětvené aminokyseliny	88
3.5.1.5	Aminokyseliny obsahující síru	88
3.5.1.6	Fenylalanin a tyrozin	91
3.5.1.7	Tryptofan	91
3.5.1.8	Arginin	92
3.5.1.9	Kyselina glutamová (glutamát) a glutamin	93

3.5.2	Metabolizmus aminokyselin v akutních stavech	98
3.5.2.1	Stanovení a zajištění dusíkové bilance	98
3.5.2.2	Kreatinin-výškový index	101
3.5.2.3	Hrazení potřeby aminokyselin v akutním stavu	104
3.5.2.4	Optimalizace poměru přívodu dusíku a energie	105
3.5.2.5	Význam biologické hodnoty proteinů, případně formule aminoroztoků v umělé výživě	106
4	Zajištění rovnováhy vody a elektrolytů při parenterální výživě u akutních stavů	109
4.1	Distribuce tělesných tekutin	109
4.2	Složky tělesných tekutin	111
4.3	Transport rozpuštěných látek (solutů) přes membrány	112
4.4	Bilance tekutin	113
4.5	Poruchy objemu a složení tělesných tekutin	115
4.5.1	Dehydratace	115
4.5.1.1	Izotonická hypovolemie (izotonická dehydratace)	116
4.5.1.2	Hypotonická hypovolemie (hypotonická dehydratace)	116
4.5.1.3	Hypertonická hypovolemie (hypertonická dehydratace)	116
4.5.2	Hyperhydratace	117
4.5.2.1	Izotonická hypervolemie (izotonická hyperhydratace)	117
4.5.2.2	Hypotonická hypervolemie (hypotonická hyperhydratace)	117
4.5.2.3	Hypertonická hypervolemie (hypertonická hyperhydratace)	118
4.6	Metabolizmus jednotlivých elektrolytů v akutním stavu	119
4.6.1	Poruchy metabolismu sodíku	119
4.6.1.1	Zvětšení tělesných zásob sodíku	119
4.6.1.2	Hypernatremie	121
4.6.1.3	Deficit sodíku	122
4.6.1.4	Hyponatremie	124
4.6.2	Poruchy metabolismu draslíku	126
4.6.2.1	Hyperkalemie a zvýšená zásoba draslíku	126
4.6.2.2	Hypokalemie	129
4.6.3	Poruchy metabolismu chloridů	130
4.6.3.1	Hyperchloremie a zvýšení zásob chloridů	131
4.6.3.2	Hypocholemie a snížení zásob chloridů	131
4.6.4	Poruchy metabolismu fosforu	132
4.6.4.1	Hyperfosforemie	132
4.6.4.2	Hypofosforemie	133
4.6.5	Poruchy metabolismu hořčíku	135
4.6.5.1	Hypermagnezemie	135
4.6.5.2	Hypomagnezemie	136
4.6.6	Poruchy metabolismu vápníku	137
4.6.6.1	Hyperkalcemie	137
4.6.6.2	Hypokalcemie	138

5 Poruchy acidobazické rovnováhy v metabolické intenzivní péči – diagnostika a léčba	141
5.1 Nejčastější poruchy acidobazické rovnováhy	141
5.1.1 Respirační acidóza	143
5.1.2 Respirační alkalóza	143
5.1.3 Metabolická (nerespirační) alkalóza	144
5.1.4 Metabolická (nerespirační) acidóza	144
5.2 Kompenzační reakce organismu na poruchy acidobazické rovnováhy	148
5.2.1 Respirační odpověď	148
5.2.2 Renální odpověď	148
5.3 Obecná pravidla úpravy acidobazické rovnováhy	149
5.4 Možnosti komplexního hodnocení poruch acidobazické a iontové rovnováhy	150
6 Mikronutrienty v intenzivní péči	153
6.1 Obecná charakteristika mikronutrientů	153
6.2 Efekt vysokých dávek mikronutrientů	155
6.3 Funkce vitaminů a stopových prvků	155
6.4 Potřeba mikronutrientů při akutních onemocněních	156
6.5 Rozdíly mezi potřebou mikronutrientů při parenterální a enterální výživě	157
7 Charakteristika a použití jednotlivých vitaminů v umělé výživě	159
7.1 Vitamin A	159
7.2 Vitamin D	161
7.3 Vitamin E	162
7.4 Vitamin K	163
7.5 Vitamin C	163
7.6 Thiamin	166
7.7 Riboflavin	168
7.8 Niacin	169
7.9 Vitamin B ₆	170
7.10 Vitamin B ₁₂	171
7.11 Kyselina listová	172
7.12 Biotin	173
7.13 Kyselina pantotenová	174
8 Charakteristika a použití stopových prvků v umělé výživě	177
8.1 Železo	177
8.2 Zinek	181
8.3 Měď	183
8.4 Selen	185
8.5 Chrom	186
8.6 Mangan	187
9 Malnutrice	191
9.1 Mechanizmy vzniku a klasifikace malnutrice	191
9.1.1 Prosté hladovění	192

9.1.2	Stresové hladovění	194
9.2	Klinický obraz malnutrice	196
9.3	Laboratorní nálezy při malnutrici	200
9.3.1	Interpretace plazmatických hladin bílkovin a hodnocení viscerálního proteinu	201
9.3.1.1	Transferin	202
9.3.1.2	Prealbumin (transthyretin)	203
9.3.1.3	Protein vázající retinol	203
9.3.1.4	Fibronektin	204
9.3.1.5	Somatomedin C	204
9.3.2	Laboratorní hodnocení stavu somatického proteinu v malnutrici	205
9.3.2.1	Kreatinin-výškový index	205
9.3.2.2	3-metyl-histidin	207
9.4	Spolehlivost některých ukazatelů malnutrice	208
9.4.1	Role prealbuminu (transthyretinu) v hodnocení malnutrice při současném zánětu a v kritickém stavu	208
9.5	Vliv malnutrice na fyziologické funkce	212
9.5.1	Morfologické a funkční změny při malnutrici	212
9.6	Důsledky hladovění a malnutrice na metabolické ukazatele	214
10	Indikace parenterální a enterální výživy	215
11	Obecné principy parenterální výživy	219
11.1	Periferní parenterální výživa	221
11.2	Parenterální výživa systémem all-in-one	222
11.2.1	Podání parenterální výživy systémem all-in-one	222
11.2.2	Typy směsí all-in-one	225
11.2.3	Složení, příprava a kontrola směsí all-in-one	226
11.2.4	Pravidla pro přípravu směsí all-in-one	228
11.3	Stabilita směsí parenterální výživy	231
11.3.1	Stabilita lipidových emulzí	232
11.3.2	Stabilita kalcia a fosfatů	235
11.3.3	Stabilita vitaminů	236
11.3.4	Stabilita stopových prvků	236
11.3.5	Stabilita léků ve směsích all-in-one	236
12	Přístupové cesty pro parenterální výživu	239
12.1	Přístup do periferního žilního systému	240
12.2	Zavedení katétru nebo kanyly do periferní žíly	240
12.3	Přístupové cesty do centrálního žilního systému	241
12.4	Zavádění katétru cestou vena subclavia a vena jugularis	244
12.5	Technika punkce a katetrizace vena subclavia	246
12.6	Technika zavádění centrálního žilního katétru pro dlouhodobé nebo trvalé použití	248
12.6.1	Zvláštní požadavky katétrů pro dlouhodobou nebo trvalou parenterální výživu v domácím prostředí	251
12.7	Péče o centrální žilní katétr	251

12.8 Některé speciální pokyny důležité pro bezpečné zavádění centrálního venózního katétru a péči o katétr	254
13 Komplikace parenterální výživy a jejich prevence	257
13.1 Mechanické komplikace	257
13.2 Septické komplikace centrálního žilního katétru	262
13.3 Metabolické komplikace parenterální výživy	265
13.3.1 Přetížení nutričními substráty („overfeeding“ syndrom)	265
13.3.2 Dysbalance a chybění některých aminokyselin	267
13.3.3 Poruchy metabolismu lipidů	268
13.3.4 Karenční stavy jako metabolická komplikace v parenterální výživě	268
13.3.5 Poškození jaterních funkcí při úplné parenterální výživě	269
13.3.6 Komplikace způsobené cestou podání parenterální výživy	269
13.3.7 Toxické produkty a xenobiotika v parenterální výživě	269
13.3.8 Opatření snižující metabolické komplikace parenterální výživy	270
14 Enterální výživa – principy a zvláštnosti použití v intenzivní péči	273
14.1 Digesce, resorpce a metabolismus perorálně přijatých nutričních substrátů	273
14.1.1 Lipidy	273
14.1.2 Sacharidy	275
14.1.3 Proteiny	278
14.2 Obecné a fyzikální charakteristiky enterálních přípravků	281
15 Indikace a kontraindikace enterální výživy	283
15.1 Indikace enterální výživy	283
15.2 Kontraindikace enterální výživy	283
15.3 Rozdělení tekutých výživ	283
15.3.1 Tekuté výživy připravené kuchyňskou technologií	284
15.3.2 Polymerní formule	285
15.3.2.1 Bílkoviny	286
15.3.2.2 Tuky	286
15.3.2.3 Sacharidy	286
15.3.2.4 Elektrolyty, vitaminy a stopové prvky	286
15.3.3 Elementární a oligomerní diety	287
15.3.3.1 Elementární formule I. generace	287
15.3.3.2 Elementární formule II. generace (oligomerní diety)	287
15.3.4 Orgánově specifické enterální tekuté výživy (enterální léčebné přípravky)	288
15.3.4.1 Modulové diety	288
15.3.4.2 Stresové formule enterální výživy	289
15.3.4.3 Imunomodulační enterální přípravky	290
15.3.4.4 Orgánově specifické enterální formule ovlivňující funkci střeva	290
15.3.4.5 Další specifické enterální výživy	291

16	Technika enterální výživy	293
16.1	Vlastnosti enterálních sond	294
16.2	Materiál používaný na enterální sondy	295
16.3	Úpravy sondy pro snadnější zavádění a udržení v pozici	295
16.4	Zavádění enterálních sond	297
16.4.1	Zavádění nazoenterální sondy	297
16.4.2	Endoskopické zavádění gastrické a jejunální sondy	298
16.4.3	Chirurgické provádění gastrostomie a punkční jejunostomie	298
16.5	Vaky a kontejnery na enterální výživu	298
16.6	Technika podávání enterální výživy	301
16.7	Režimy podávání enterální výživy	302
16.8	Důležitá bezpečnostní pravidla pro použití enterální výživy	303
16.9	Komplikace enterální výživy	303
16.9.1	Komplikace při zavádění enterální sondy	304
16.9.1.1	Komplikace zavádění nazogastrických a nazoenterálních sond	304
16.9.1.2	Komplikace gastrostomie prováděné chirurgicky	305
16.9.1.3	Komplikace perkutánní endoskopické gastrostomie a gastrojejunostomie	305
16.9.2	Mechanické komplikace použití enterální sondy	305
16.9.2.1	Komplikace použití nazogastrické a nazoenterální sondy	305
16.9.2.2	Ucpání gastrické nebo enterální sondy	306
16.9.2.3	Komplikace způsobené přívodním setem a enterálními pumpami	307
16.9.3	Klinické komplikace enterální výživy	308
16.9.3.1	Průjem	308
16.9.3.2	Kontaminace enterálního přípravku	311
16.9.3.3	Aspirace	312
16.9.4	Nutriční a metabolické komplikace enterální výživy	313
16.9.4.1	Nedostatečné nutriční zajištění	313
16.9.4.2	Přetížení nutričními substráty – hyperalimentace	315
16.9.4.3	Syndrom enterální výživy	318
17	Farmakologické a farmaceutické aspekty parenterální a enterální výživy	321
17.1	Inkompatibility a jejich typy	321
17.1.1	Fyzikální inkompatibility parenterální výživy	322
17.1.2	Speciální toxikologické aspekty aditiv v parenterální výživě pro děti	323
17.1.3	Fyzikální inkompatibility s enterálními přípravky	324
17.2	Metody snížení výskytu fyzikálních inkompatibilit v umělé výživě	325
17.3	Farmakologické inkompatibility	326
17.3.1	Farmakologické ovlivnění enterální výživy	326
17.3.2	Farmakokinetické inkompatibility zhoršující biologickou dostupnost léku	328
17.3.3	Ovlivnění farmakokinetiky podle místa podání léku	329

17.4	Obecné farmaceutické aspekty parenterální výživy	331
17.4.1	Speciální farmaceutické problémy směsí all-in-one	334
17.4.2	Účinek pH v roztocích pro parenterální výživu a v systémech all-in-one	334
17.4.3	Skladování směsí pro parenterální výživu	335
17.4.4	Farmakologické aspekty vícekomorových vaků pro parenterální výživu	336
	Doporučená literatura	339
	SPECIÁLNÍ ČÁST – UMĚLÁ VÝŽIVA U VYBRANÝCH ONEMOCNĚNÍ A SITUACÍ V INTENZIVNÍ PÉČI	345
	Úvod	347
18	Umělá výživa při renální insuficienci	349
18.1	Charakteristika renální insuficience	349
18.2	Zhodnocení nutričního stavu u nemocného s renální insuficiencí	350
18.3	Metody stanovení a monitorování nutričního stavu nemocných s renálním selháním	351
18.4	Nutriční potřeba u nemocných s akutní renální nedostatečností	353
18.4.1	Potřeba energie	353
18.4.2	Potřeba vitaminů a stopových prvků	353
18.4.3	Potřeba elektrolytů	354
18.5	Metabolické a nutriční změny	354
18.6	Cesty podání nutriční podpory	356
18.7	Sledování stavu výživy	357
19	Umělá výživa při poškození jater	359
19.1	Akutní insuficience jater	359
19.2	Nutriční podpora při jaterním selhání	363
20	Umělá výživa při respiračním selhání	367
20.1	Metabolismus a funkce dýchacího svalstva	367
20.2	Potřeba nutričních substrátů a jejich vliv na plicní funkce	369
20.2.1	Potřeba proteinů a aminokyselin	369
20.2.2	Potřeba tuků	370
20.2.3	Potřeba sacharidů	371
20.2.4	Potřeba minerálů	371
20.2.5	Potřeba tekutin	372
20.2.6	Účinek realimentace na plicní funkce	372
20.3	Praktická doporučení pro nutriční podporu při respiračním selhání	373
21	Umělá výživa při srdečním selhání	375
21.1	Vodní, iontová a acidobazická rovnováha při srdečním selhání	376
21.2	Utilizace makronutrientů při srdečním selhání	379

21.2.1	Potřeba glukózy	379
21.2.2	Potřeba mastných kyselin	379
21.2.3	Potřeba bílkovin	380
21.2.4	Potřeba energie	380
21.3	Praktická doporučení pro složení umělé výživy při srdečním selhání	381
22	Umělá výživa při poškození střeva	383
22.1	Zánětlivé postižení střeva	383
22.1.1	Nutriční terapie zánětlivých střevních onemocnění	384
22.2	Syndrom krátkého střeva	387
22.2.1	Nutriční podpora po zvládnutí časně pooperační fáze u syndromu krátkého střeva	389
22.3	Radiační enteritida	390
22.4	Celiakie (glutenová enteropatie)	391
23	Umělá výživa při akutní pankreatidě	393
23.1	Kritéria závažnosti akutní pankreatitidy	394
23.2	Základní principy léčby	395
23.2.1	Nová koncepce metabolické péče a umělé výživy	395
23.2.2	Časná iontová a objemová resuscitace	397
23.2.3	Metabolismus minerálů u akutní pankreatitidy	398
23.2.3.1	Změny v mineralogramu	398
23.2.3.2	Deplece sodného, draselného a chloridového iontu	398
23.2.3.3	Poruchy metabolismu kalcia a magnezia	398
23.3	Role umělé výživy v léčbě akutní pankreatitidy	400
23.3.1	Potřeba energie	401
23.3.2	Indikace a taktika použití nutriční podpory	401
23.3.3	Výběr nemocných vhodných pro nutriční podporu	401
23.3.4	Cesta podání a složení umělé výživy	402
24	Umělá výživa a metabolická podpora při popáleninovém traumatu	407
24.1	Přehled patofyziologických reakcí ovlivňujících potřebu nutriční podpory při popálení	407
24.1.1	Destrukce kůže termickým inzultem	407
24.1.2	Metabolická odpověď na popáleninové trauma	408
24.1.3	Oběhové a imunologické změny	408
24.2	Nutriční potřeba při popáleninovém traumatu	409
24.2.1	Potřeba energie	409
24.2.2	Potřeba sacharidů	409
24.2.3	Potřeba proteinů a role specifických aminokyselin	410
24.2.4	Potřeba tuků	412
24.2.5	Potřeba vitaminů a mikronutrientů	412
24.2.6	Potřeba tekutin a objemová resuscitace	413
24.2.7	Léčba hypermetabolizmu	414
24.2.7.1	Stimulace anabolizmu	415
24.3	Laboratorní sledování	416

25	Nutriční podpora a metabolická péče v kritickém stavu a při syndromu multiorgánového selhání (MODS)	417
25.1	Přínos nutriční podpory v kritickém stavu	419
25.2	Patofyziologické základy nutriční podpory u kritických pacientů	419
25.3	Praktické pokyny pro léčbu a její sledování	423
25.3.1	Hrazení energie	423
25.3.2	Hrazení bílkovin	423
25.3.3	Obecná pravidla a monitorování	423
26	Umělá výživa při traumatu a v perioperačním období	425
26.1	Praktický postup při indikaci perioperační umělé výživy	425
26.2	Složení umělé výživy při traumatu a perioperační přípravě	426
26.2.1	Potřeba energie	426
26.2.2	Výpočet dávky bílkovin, tuků a sacharidů	426
26.3	Role nutričních substrátů při operaci a traumatu	427
27	Umělá výživa a metabolická péče při infekcích, syndromu systémové zánětlivé odpovědi a sepsi	429
27.1	Mediátory systémové zánětlivé odpovědi a sepsse	431
27.2	Praktická doporučení pro umělou výživu při syndromu systémové zánětlivé reakce a sepsi	435
27.2.1	Hrazení energie	435
27.2.2	Hrazení aminokyselin	435
27.2.3	Hrazení lipidů	436
27.2.4	Hrazení sacharidů	437
28	Nutriční podpora u neurologických pacientů	439
28.1	Nutriční vyšetření u neurologických pacientů	441
28.2	Doporučení pro umělou výživu v neurologii	441
28.2.1	Potřeba energie	441
28.2.2	Hrazení bílkovin	441
28.2.3	Hrazení sacharidů	442
28.2.4	Potřeba makroprvků, stopových prvků a vitaminů	442
28.2.5	Úprava přívodu tekutin	442
28.3	Indikace nutriční podpory u neurologických onemocnění	443
28.3.1	Amyotrofická laterální skleróza	444
28.3.2	Sclerosis multiplex	444
28.3.3	Parkinsonova nemoc	444
28.3.4	Alzheimerova nemoc	445
28.3.5	Myastenia gravis	445
28.3.6	Akutní cerebrovaskulární příhody	445
28.3.7	Nutriční podpora u poranění míchy	445
29	Nutriční podpora při nádorových onemocněních	447
29.1	Indikace a doporučení umělé výživy u onkologických pacientů	451
29.2	Účinek umělé výživy na nutriční stav a klinické výsledky	452

30 Umělá výživa v intenzivní péči při diabetes mellitus	453
30.1 Nutriční podpora při diabetu	453
30.2 Parenterální výživa u diabetiků v intenzivní péči	455
30.3 Enterální výživa u diabetiků v intenzivní péči	456
30.4 Vliv diabetických komplikací na umělou výživu	456
30.4.1 Diabetická gastroparéza	456
30.4.2 Průjem	457
30.4.3 Renální selhání	457
31 Umělá výživa a transplantace parenchymatózních orgánů	459
31.1 Příčiny malnutrice a její důsledky v posttransplantačním období	459
31.2 Nutriční podpora před transplantací a její vliv na posttransplantační průběh	461
31.3 Nutriční podpora v období po transplantaci orgánů	462
31.3.1 Potřeba energie	462
31.3.2 Hrazení bílkovin	462
31.3.3 Hrazení sacharidů a tuků	464
31.3.4 Hrazení vitaminů a stopových prvků	464
32 Nutriční podpora při transplantaci kostní dřeně a kmenových buněk	465
32.1 Fáze přípravy	465
32.2 Fáze chemoterapie a radioterapie	465
32.3 Fáze neutropenie	466
32.4 Nutriční podpora při léčbě poškození orgánů v posttransplantačním období	468
32.4.1 Poškození jater	468
32.4.2 Poškození ledvin	468
32.4.3 Poškození plic	468
32.4.4 Neurologická poškození	469
32.4.5 Poškození gastrointestinálního traktu	469
32.4.5.1 Mukozitida a ústní infekce	469
32.4.5.2 Dysfagie a ezofagitida	469
32.4.5.3 Poškození střeva	469
32.5 Přejchod z umělé výživy v posttransplantačním období na perorální příjem	470
33 Umělá výživa u obézních pacientů v intenzivní péči	471
33.1 Nutriční zajištění obézních pacientů	472
33.1.1 Potřeba energie	472
33.1.2 Potřeba bílkovin	473
33.2 Hypokalorická nutriční podpora	473
34 Struktura a funkce nutričního týmu	475
34.1 Úkoly nutričního týmu	475
34.2 Role jednotlivých členů nutričního týmu	476

35 Hodnocení kvality péče a ekonomické aspekty umělé výživy	481
35.1 Prevalence malnutrice v závislosti na onemocnění	481
35.2 Terminologie zdravotně-ekonomických vztahů	481
36 Etické a právní principy při rozhodování o nezahájení nebo ukončení umělé výživy	483
Doporučená literatura	487
PŘÍLOHY	491
Příloha 1: Seznam doporučených postupů ESPEN (guidelines) pro parenterální a enterální výživu	493
Příloha 2: Přehled důležitých výrobků pro zajištění parenterální a enterální výživy	495
TABULKOVÁ PŘÍLOHA	501
Seznam zkratk	519
Rejstřík	523

Předmluva

Na zasedání vědeckých rad lékařských fakult a univerzit, v grantových agenturách či při obhajobách doktorských disertačních prací občas proběhne vášnivá diskuse o tom, zda je praktická medicína věda či umění. Spor je to do značné míry akademický, byť má řadu praktických dopadů, které se týkají například názvů doktorských studijních programů nebo habilitačních oborů. Sám se domnívám, že medicína je praktické povolání se striktně vědeckými podklady. Lékařská věda tvoří v každém případě jeden z mocných pilířů medicíny, mezi stejně důležité pilíře pak patří lékařská etika. Jejím praktickým důsledkem v lékařském povolání je nasazení ve prospěch nemocného, v intenzivní péči kdykoliv, často v noci, mnohdy v podmínkách fyzického, psychického i emočního stresu.

Lékařská věda v posledních desetiletích postoupila od stále jemnějších fyziologických poznatků k aplikované molekulární genetice či podrobné biochemii buňky a jednotlivých jejích organel. Posun ke stále drobnějšímu detailu představuje praktickou aplikaci karteziánského modelu myšlení. Jeho rizikem je zabřednutí do detailu a neschopnost vnímat celek. Za těchto okolností výživa a metabolismus představují důležitý faktor integrace a významný zdroj schopnosti vnímat potřeby organismu z celkového hlediska. Stále více rozumíme energetickému metabolismu jednotlivých buněk či jejich zapojení do vzájemné orchestrace buněk a orgánů při získávání ATP za bazálních podmínek, postprandiálně či ve výrazném katabolismu, který charakterizuje těžké onemocnění. Přitom právě tvorba ATP v každé jednotlivé buňce představuje společný základ základů funkce celého organismu. Proto pochopení zákonitostí energetického i dalšího intermediálního metabolismu na jedné straně sjednocuje lékaře různých odborností a na straně druhé umožňuje nutriční a metabolickou podporu, která významně přispívá ke snížení úmrtnosti v mnoha lékařských oborech a při mnoha chirurgických výkonech, především však zlepšuje životní vyhlídky i kvalitu života mnoha tisíců nemocných v naší zemi a milionů pacientů na celém světě.

Monografie publikovaná zralým autorem s dlouhou zkušeností přináší nutně i osobní hledisko spojené s pozorováním osudů vlastních nemocných. Proto je pohled, který je současně také ohlédnutím, tolik cenný. Pokud má autor cenné mezinárodní zkušenosti z účasti na kongresech a z členství ve výborech mezinárodních organizací či je-li autorem publikací v mezinárodně uznávaných kvalitních časopisech, je to jednoznačně z jeho díla patrné. Monografie profesora Zadáka tak naplňuje vše pozitivní, co lze od knihy autora tak zkušeného čekat. Odvolává se na fyziologické základy oboru, které podává jak s patřičným detailem, tak také s důležitým nadhledem. Vědecký základ našeho povolání, tedy jeho status quo, vyznačuje z každé kapitoly. Je důležitý pro praktické návody a postupy. Ty jsou

často doprovázeny kritickou úvahou ukazující na otevřené problémy a záležitosti, ve kterých stále panují nejednotné názory. Mezi řádky pak ještě probleskuje důležitý podklad našeho přístupu, totiž etický základ medicíny. Příjem nutričních substrátů a tekutin totiž patří k tomu nejstaršímu a současně stále velmi aktuálnímu, co naši nemocní potřebují. V evropských i našich nemocnicích doposud nemá adekvátní nutriční přísun zajištěno okolo třiceti procent nemocných.

Shrnuto nakonec – kniha profesora Zadáka, vycházející nyní již ve druhém, aktualizovaném a rozšířeném, vydání, je čtením, kterým získají mnohé jak její čtenáři, tak nepochybně i mnozí nemocní. Představuje vynikající nástroj integrace ve vnitřním lékařství i v celé medicíně. Je dílem zralého autora, který je po řadu desetiletí svého produktivního života spojen se svým tématem. Je nepochybným vkladem do fondu kvalitních českých lékařských monografií. Proto přání, aby byla tak úspěšná jako její první vydání, je téměř zbytečné.

Florence, během sjezdu Evropské společnosti pro parenterální a enterální výživu, září 2008

Michal Anděl

OBECNÁ ČÁST

**PATOFYZIOLOGICKÉ ZÁKLADY
A TECHNIKA UMĚLÉ VÝŽIVY
V INTENZIVNÍ PÉČI**

Úvod

Medicína udělala v posledních desetiletích významný pokrok, zejména v hlubším poznání mechanismů metabolických dějů na molekulární úrovni. Zatímco dříve klinicky zaměřený lékař potřeboval hlavně znalost faktů a schopnost jejich praktické aplikace, je dnes zcela nepostradatelné, aby každý úspěšně pracující lékař v kterémkoliv klinickém oboru chápal podstatu metabolických dějů na molekulární úrovni a uměl je spojovat s praktickými důsledky v klinických situacích. Pokud klinik kterékoliv úrovně nechápe, „jak mechanismy fungují“, zůstává mu v klinické medicíně mnoho i často se vyskytujících jevů záhadou. Neumí na ně adekvátně reagovat, protože při současné explozi poznatků v medicíně není možné memorovat všechny klinické situace, které mohou vzniknout. Jediným řešením je **hluboké pochopení molekulárních a patofyziologických základů chorob a možností jejich ovlivňování terapeutickými prostředky**. Proto si tato knížka klade v prvé řadě za cíl vysvětlovat na základě teoretických znalostí situace a jevy, se kterými se lékař setká ve své každodenní praxi, a naučit se tyto teoretické znalosti správně aplikovat.

Lékařská praxe je nemyslitelná bez znalosti a respektování mechanismů metabolismu a výživy. Organismus funguje jako termodynamický systém, který získává energii z chemických vazeb látek obsažených v potravě a přeměňuje ji na mechanickou, elektrickou a tepelnou energii.

V posledních 30 letech výrazně stoupl zájem o problematiku tvorby a výměny energie v organismu. Tento zájem byl iniciován zvyšováním znalostí mechanismů získávání energie a také možností měřit energetickou výměnu v organismu pomocí indirektní energometrie. Současně byla zjištěna důležitost účinného získávání energie v průběhu patologických dějů, zejména při postižení základních životních funkcí. Patologické procesy mají za následek výrazné změny v metabolismu energetických substrátů a podstatně je ovlivněn i proces ukládání a mobilizace energetických zdrojů.

Lidský organismus závisí energeticky na buněčných organelách – mitochondriích, které generují energii potřebnou pro udržení tepla a přečerpávání iontů proti koncentračním spádům a energii potřebnou pro pohyb, vytváření bioelektrických potenciálů a biosyntéz v organismu. Všechny tyto formy energie jsou získávány oxidací živin. Zdrojem energie v nutričních substrátech je chemický potenciál charakterizovaný velkou hustotou elektronů. Elektrony jsou v průběhu oxidace transportovány podél proteinových řetězců zakotvených ve vnitřní membráně mitochondrií neprostupné pro ionty. Takto získaná energie je zachycena a konzervována v makroergních vazbách fosforylovaných nukleotidů (ATP). Uchování většího množství energie v ATP (a ostatních makroergních fosfátech) je nemožné, protože energie obsažená ve 14 kg tělesného tuku odpovídá 9000 kg ATP. Z toho je zřejmé, že ATP a ostatní makroergní fosfáty se nehodí k ukládání energie. Velmi podstatně

se mění metabolismus nutričních substrátů a získávání energie v patologických situacích (pooperační stav, trauma, sepse atd.). Změny metabolismu v uvedených patologických stavech jsou natolik charakteristické, že umožňují přizpůsobit kvalitu a kvantitu nutričních substrátů konkrétní potřebě nemocného a v některých případech i využít farmakologických a regulačních účinků nutrientů k léčbě závažných poruch metabolismu a výživy.

1 Metabolizmus při akutních onemocněních – reakce na kritický stav

Metabolické reakce na akutní onemocnění a kritický stav jsou charakterizovány celkovým zrychlením tělesného metabolismu. Tento jev, nazývaný hypermetabolizmus, je zcela obecný a vyskytuje se prakticky u všech akutních chorob. Je založen na kombinaci humorálních, nervových i zevních vlivů a mechanismů a je úměrný tíži akutního onemocnění. Součástí této reakce je mobilizace energetických rezerv využitím glukózy, aminokyselin a tuku s cílem zajistit dostatečnou energii pro obranné reakce a také dostupnost složek důležitých pro obranu před patogenním inzultem a pro regeneraci poškozených tkání. Součástí této reakce je přesun nezbytných komponent z různých oblastí organismu do místa poškození. Typickým případem takovéto reakce je hypermetabolizmus při zánětu a dramatický přesun bílkovin z viscerální oblasti do proteinů akutní fáze (reaktantů akutní fáze). Při dlouhém trvání tohoto hypermetabolického stavu a pokračující mobilizaci energetických a zejména proteinových rezerv a esenciálních složek (vitaminů, stopových prvků, esenciálních mastných kyselin) dochází k oslabování obranné reakce a zpomalování reparace poškozených tkání. Při postupném vyčerpání zásob organismu dochází k depleci esenciálních proteinů, tuků a dalších důležitých součástí organismu a výsledkem je selhání imunitních funkcí, svalových funkcí a selhávání orgánů, zejména srdce, plic, gastrointestinálního systému a ledvin. K rychlejšímu vyčerpání rezerv a zhoršení orgánových funkcí dochází, jestliže před vznikem onemocnění předcházela malnutrice nebo přetrvává působení infekce, případně jiné patogenní noxy.

Metabolická odezva na stresovou zátěž byla studována v minulém století sirem Davisem Cuthbersonem z Glasgow, který v roce 1942 definoval hypometabolické a hypermetabolické období v průběhu akutního onemocnění. Bezprostředně po úrazu nebo jiné akutní situaci vzniká fáze snížené oběhové aktivity spojené s hypometabolizmem a sníženou metabolickou aktivitou tkání, která trvá 24–48 hodin (ebb fáze šoku), v příznivém případě pak přechází do stadia se zvýšenou cirkulací, zvýšenou spotřebou kyslíku a s hypermetabolickým stavem jako obrazem úspěšné aktivace obranných a reparačních procesů v organismu (flow fáze šoku).

Odpověď na rozsáhlé traumatické poškození nebo popálení, která vede k masivnímu uvolnění prozánětlivých cytokinů mechanismy obrany proti inzultu, se nazývá **systémová zánětlivá odpověď** (SIRS – systemic inflammatory response syndrome). Dochází k aktivaci destiček a makrofágů, která navazuje na uvolnění mediátorů skupiny interleukinů (TNF- α , IL-6, IL-8). Interleukiny mají regulační účinek a zajišťují rovnováhu ve smyslu stimulace, ale také potlačují excesivní zánětlivé a imunitní odpovědi. Cytokiny IL-4 a IL-10 a receptorový antagonist IL-1 se zvyšují při rozsáhlém rozpadu tkání a v systémové cirkulaci vedou k relativní supresi přestřelené imunitní reakce. Vytváří se tak ochrana proti excesivnímu a prodlouženému

působení jak proinflamatorních, tak antiinflamatorních cytokinů, představující pro nemocného riziko, které zvyšuje mortalitu. Tato vyrovnávací reakce se označuje jako **syndrom kompenzatorní protizánětlivé odpovědi (CARS – compensatory antiinflammatory response syndrome)**.

1.1 Hypometabolická (ebb – odlivová) fáze šoku

Hypometabolická fáze šoku je systémová reakce, která následuje po traumatu, operaci nebo jiném závažném onemocnění, např. krvácení z gastrointestinálního traktu, endotoxinovém šoku a dalších patologických vlivech. Tato fáze je charakterizována celkovým hypoxickým a toxickým potlačením metabolické aktivity tkání, sníženou spotřebou kyslíku, sníženým minutovým srdečním objemem, výraznou periferní vazokonstrikcí způsobenou uvolněním katecholaminů a permisivním účinkem stresových steroidů na efekt katecholaminů. Tělesná teplota je snižena, je výrazná aktivace sympatického nervového systému a výrazná aktivace hypotalamicko-pituitárně adrenální osy. Dochází ke zvýšení glykemie a k rozvoji glukózové intolerance při inzulinové rezistenci tkání.

Vzestup katecholaminů má za následek aktivaci lipolýzy cestou hormonsenzitivní lipázy, dochází k explozivnímu uvolnění volných mastných kyselin, které nejsou dostatečně rychle metabolizovány. Důsledkem je jejich vzestup v plazmě, který se projevuje negativně ve vnitřním prostředí. Vazokonstrikcí, uzavřením systémového řečiště vlivem uvolněných katecholaminů a při sníženém minutovém srdečním objemu dochází ke hromadění laktátu ve tkáních a posléze k jeho vzestupu v plazmě s rozvojem metabolické acidózy.

Poškození kapilár vlivem hypoxie a hromadění kyselých katabolitů vede k jejich zvýšené permeabilitě a často enormní sekvestraci tekutin do intersticia. Tato sekvestrace prodlužuje dráhu mezi kapilárou a intracelulárním prostorem, což má za následek zhoršený transport kyslíku a živin do buňky a zhoršené odstraňování katabolitů z intracelulárního prostoru. Pokračováním tohoto děje je selhání energetických transportních mechanismů v buněčné membráně s následným pronikáním natria intracelulárně zvýšením vody a katabolitů uvnitř buňky a zvětšením jejího objemu. Tento obraz energeticko-dynamického selhání buněčného metabolismu (sick cell syndrome) byl morfologicky znám patologům již před mnoha desítkami let a byl nazýván kalným zduřením (cloudy swelling). Mechanismus těchto patofyziologických dějů musí být dobře znám každému, kdo léčí kritické pacienty a zabývá se metabolickou péčí, protože přerušení tohoto fatálního řetězce je cílem léčby ebb fáze šoku v prvních hodinách postagresivního stavu.

V současné době je známo mnoho detailů, jak celý proces probíhá na molekulární úrovni, včetně úlohy důležitých mediátorů těchto dějů, např. cytokinů. To umožnilo účinně zasahovat do nejčasnější postresuscitační a postagresivní (ebb) fáze šoku, jejíž včasné úspěšné zvládnutí často rozhoduje o osudu nemocného.

1.2 Hypermetabolická (flow – přílivová) fáze šoku

Po úspěšném překonání hypometabolického období nastává období rezistence a reparace, kdy organismus dosahuje dlouhodobější metabolické a energetické rovnováhy, která mu umožní přežít závažné poškození. Obvykle toto období nastupuje za 48 hodin po inzultu a plně bývá tato fáze u závažných stavů rozvinuta na konci prvního týdne po inzultu. Minutový srdeční objem se vrací k normálním nebo spíše zvýšeným hodnotám a má tendenci stoupat. Objevuje se hyperkinetická cirkulace s vazodilatací, zejména ve viscerální oblasti. Zvyšuje se prokrvení ledvin a jater a vlivem lokálních mediátorů i celkové humorální reakce stoupá v poškozené (poraněné) oblasti metabolický obrat. Přetrvává retence sodíku s hypervolemií a mnohdy generalizovaným edémem. I při výraznějších ztrátách svalového proteinu hyperkatabolizmem a ztrátě zásobních energetických substrátů zůstává tělesná hmotnost setrvalá, případně stoupá vlivem zadržení sodíku, a tím i vody. Spotřeba kyslíku je zvýšená a obvykle stoupá do druhého týdne od patologického inzultu, kdy začíná vytvářet plátó. S velmi proměnlivým opožděním dochází ke zvyšování ztrát dusíku jako výrazu mnohdy excesivního katabolizmu bílkovin a vyplavování zadržených dusíkatých látek.

Fáze hypermetabolizmu je charakterizována zvýšenou potřebou energetických substrátů, které jsou mobilizovány ze zásob, a tak dochází k rychlému spotřebovávání zásob proteinů a po obnovení oxidace mastných kyselin i tukových rezerv. Během hypermetabolické fáze dochází k vzestupu plazmatických hladin glukózy jako důsledku glukózové intolerance a částečné inzulinové rezistence (stresový nebo traumatický diabetes). Postupně se však zvyšuje periferní utilizace glukózy, která stoupá zejména v poškozené – reparující se oblasti organismu. V období rozvinuté hypermetabolické fáze bývá až extrémně zvýšená glukoneogeneze, kterou není možné suprimovat ani exogenně přiváděnou glukózou.

Charakteristickou známkou dobře postupujícího návratu k normálnímu metabolismu je i mobilizace a oxidace mastných kyselin, které začínají být preferenčně využívány před aminokyselinami. Ve flow fázi však utilizace mastných kyselin nedosahuje žádoucích hodnot, jaké jsou běžné u nestresového hladovění (lačnění). Metabolickou odezvu na hypometabolickou (ebb) a hypermetabolickou (flow) fázi při kritickém onemocnění demonstruje tabulka 1.1.

Hypermetabolizmus a zvýšený energetický výdej v hypermetabolické fázi šoku vede k vysokým nárokům na cirkulaci, ke zvýšení tepové frekvence a minutového srdečního objemu. Typickým projevem hypermetabolické odpovědi je zvýšený obrat mastných kyselin a vytváření cyklů triacylglyceroly – mastné kyseliny a cyklu glukóza – glukoneogeneze, které jsou neproduktivní a dosahují někdy zvýšení na 250–450 % ve srovnání se zdravými jedinci.

Masivní uvolnění mastných kyselin vlivem katecholaminů nemusí být vždy efektivně následováno jejich vychytáváním v játrech a vazbou na albumin, takže může být dosaženo jejich toxických hladin s negativním efektem volných mastných

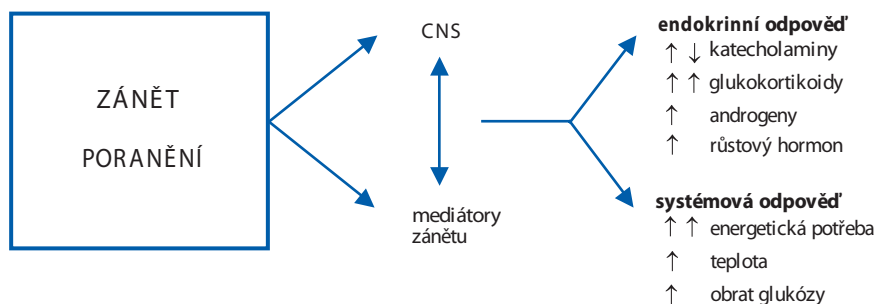

Tab. 1.1 *Metabolická reakce na kritický stav*

	<i>Hypometabolická (ebb) fáze</i>	<i>Hypermetabolická (flow) fáze</i>
spotřeba O ₂	↓	↑
tělesná teplota	↓	↑
periferní rezistence	↑	↓
srdeční minutový objem	↓	↑
odpad dusíku	–	↑
glykemie	↑	↑
glukoneogeneze	↓↑	↑
laktát	↑	–
volné mastné kyseliny	↑	↑↑
katecholaminy, glukagon, kortizol	↑↑	↑
inzulin	↓	↑
inzulinová rezistence	↑	↑
produkce cytokinů	↑	↑
REE (klidová energetická hodnota)	↓	↑

kyselin na neurony. Cyklicky reesterifikované mastné kyseliny vedou k ukládání triacylglycerolů v játrech, která však nejsou schopna dostatečně rychle transportovat tuk ve formě lipoproteinů do oběhu, takže vzniká steatóza jater. Na změnách metabolických a endokrinních regulací se podílí jak vliv centrálního nervového systému, tak účinek zánětlivých mediátorů (obrázek 1.1).

Hypermetabolická fáze je spojena i s výrazným svalovým katabolismem, rezultuje v rychlém úbytku svalstva, který je možné jen obtížně korigovat pouze nutriční podporou.

Obr. 1.1 *Počáteční fáze zánětu, která vyústí do hypermetabolizmu*

Vedle proteinového katabolismu je pro přežití nejakutnější fáze onemocnění vitálně důležitá i zvýšená produkce proteinů akutní fáze, které mají prioritu před ostatními složkami v energetické a proteinové bilanci. Proteiny akutní fáze jsou definovány jako ty složky, jejichž koncentrace za normálních okolností při odpovědi na trauma a zánět stoupá i na úkor ostatních viscerálních a somatických proteinů. Hlavními reprezentanty těchto proteinů je C-reaktivní protein, sérový amyloid A, alfa-1-glykoprotein, alfa-1-antitrypsin, fibrinogen, haptoglobin a alfa-1-chymotrypsin. Mezi širší rodinu reaktantů akutní fáze patří i některé další složité proteiny, jako je lipoprotein LDL a lipoprotein(a). Tyto proteinové frakce jsou syntetizovány výhradně v játrech a hrají nezbytnou roli v reakci organismu proti virům a bakteriím, ale upravují i další tkáňové reakce, mezi něž patří proces hojení a ochrana tkání před rozpadovými produkty poškozených nekrotických tkání.

1.3 Adaptivní odpověď na stres a hladovění

Hladovění (lačnění) vede k účelné reakci charakterizované mobilizací tukových látek a ketoláték s cílem chránit proteinové zásoby v organismu, a to ať už viscerální, nebo somatický protein. I poměrně nezávažné onemocnění nebo zranění může vyústit v kritický stav, jestliže pacient před tímto onemocněním trpěl zjevnou nebo latentní malnutricí. Při zátěži vedou katabolické hormony a mediátory k útlumu využití tukových zásob a neúčelnému krytí potřeby energie z aminokyselin. V této situaci zůstává tuková tkáň nevyužitá a potřeba energie je hrazena aminokyselinami z rychle odbourávaných bílkovin tkání, takže je tímto způsobem spotřebováno 300–400 gramů svalové tkáně nebo jiného proteinu (viscerálního proteinu, plazmatického proteinu) denně. Tím se vyvíjí tzv. proteinová (kwashiorkor-like) malnutrice, která je spojena s celou řadou pro nemocného negativních projevů. O tomto typu malnutrice bude pojednáno dále.

Zatímco nemocný po lehčí operaci nebo s méně závažným onemocněním, případně zdravý jedinec, překoná celkem bez škodlivých následků dva až tři dny hladovění a vzniklý deficit rychle kompenzuje obnovením normální výživy, u těžce nemocného nebo kriticky nemocného je po této době situace od prostého hladovění velmi odlišná. Neschopnost využívat tukové zdroje a tvořit ketolátky, které jsou ubikvitárním zdrojem energie pro všechny tkáně těla, vede ke stupňování proteinového katabolismu a zabránit ireverzibilním škodám u závažně stresovaného nemocného neschopného adaptivní reakce na hladovění se daří pouze agresivní nutriční podporou. Mimo to se ukazuje, že někteří jedinci se geneticky odlišují ve schopnosti ukládat a opět mobilizovat tuk v tukové tkáni. Nejsou schopni rychle tvořit ketolátky z mastných kyselin, uchovávají i přes vážný energetický deficit tukové zásoby nevyužité a enormně rychle spotřebovávají jako zdroj energie aminokyseliny, a to především ketogenní aminokyseliny valin, leucin, izoleucin. Podrobněji bude o důsledcích těchto mechanismů pojednáno ještě v souvislosti s rozdíly mezi marantickou a stresovou malnutricí.